

А. В. НЕПРАН*

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки і підприємництва

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8329-7123>, e-mail: nepranxtei@gmail.com* Харківський національний автомобільно-дорожній університет,
м. Харків, вул. Ярослава Мудрого, 25, 61002**СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ УМОВ ТОРГІВЛІ НА СТАН ТОРГОВЕЛЬНОГО
БАЛАНСУ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано умови торгівлі як один із основних факторів, що обумовив зміну торговельного сальдо у зовнішній торгівлі України. Метою статті є кількісна оцінка впливу «умов» зовнішньої торгівлі на стан торговельного балансу та на основні експортні товари української економіки та розробка пропозицій щодо усунення негативних наслідків. Методологічною базою дослідження є визначені індекси цінних і кількісних умов зовнішньої торгівлі за 2019–2023 рр. Виявлено ряд важливих тенденцій у зовнішній торгівлі: від'ємне сальдо у зовнішній торгівлі товарами, падіння цін на провідні сировинні товари українського експорту. Встановлені обсяги втрат торговельного доходу від цінового фактору як в цілому по економіці, так і за окремими товарними групами. На основі розрахунків обґрунтовано висновок, що погіршення умов торгівлі обумовило подіння купівельної спроможності експорту та значні втрати доходів національних товаровиробників від зовнішньої торгівлі товарами. Доведено, що в результаті погіршення умов торгівлі втрати торговельного доходу української економіки перевищили 18 млрд дол. Кількісна оцінка впливу змін умов торгівлі свідчить про хронічні дефіцити торговельних балансів України, які є результатом посилення нестійкості сировинних товарних ринків, відносного падіння значимості торгівлі сировиною, погіршення умов торгівлі і збільшення масштабів нееквівалентності обміну. Встановлено, що масштаби падіння цін на сировинні товари з України були настільки великими, що втрати від них не покрило нарощування фізичного обсягу торгівлі. Особливо суттєвими були втрати за основними експортними товарами сировинного значення та товарів з низьким ступенем обробки. Як засвідчили розрахунки, за зерновими культурами фінансові втрати від погіршення умов торгівлі у 2023 р. становили 2891,1 млн дол. США, за насінням олійних культур та чорними металами — відповідно 1026,6 та 386,0 млн дол. США. Оцінка масштаб втрат української економіки від цінового фактору підтверджує необґрунтованість подальшого нарощування фізичного обсягу експорту сировинних товарів та товарів з низьким рівнем обробки. Це потребує переорієнтації стратегії зовнішньої торгівлі в напрямку відмови від нарощування експорту сировинних товарів, що веде до значних втрат торговельного доходу та несе загрозу стабільності та економічному розвитку країни.

Ключові слова: **умови торгівлі, експорт, імпорт, сальдо торговельного балансу, зовнішня торгівля.**

JEL Classification: C38, L74, O18, R11.

Постановка проблеми. Однією із головних проблем на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України є порушення довготермінової рівноваги торговельного балансу. При цьому обсяги дефіциту сальдо зовнішньої торгівлі за останні роки постійно зростають. В нинішніх умовах дисбаланс у міжнародних платежах за товарами виступає в ролі специфічного фактору, що обмежує нагромадження капіталу у грошовій формі, а розмір його дефіциту несе в собі загрозу стійкому фінансуванню економіки країни. Дисбаланси у зовнішній торгівлі й надалі залишаються важливими факторами ризику для економіки країни.

Серед факторів, що здійснюють суттєвий вплив на стан торговельного балансу, важливого значення набуває зміна «умов торгівлі». В умовах поглиблення міжнародних зв'язків, нестабільності валютного курсу та посилення інфляційних процесів положення України стає особливо складним, оскільки зростання цін на продукцію інших країн (особливо

промислово розвинених) зменшує купівельну спроможність доходів від експорту, призводить до вимушеного нарощування фізичного обсягу експорту товарів для оплати того ж обсягу імпорту. У зв'язку із цим перед Україною постає об'єктивна необхідність в якнайшвидшому пошуку ефективних шляхів подолання негативних тенденцій та розробці дієвих механізмів усунення дефіциту сальдо зовнішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню основних тенденцій зовнішньої торгівлі присвячена значні кількість наукових праць. Як вказували Скрипниченко М. та інші (2021), протягом 2014–2022 рр. суттєвих зрушень у напрямі підвищення рівня технологічності експорту в Україні не відбулося. «Економіка України, — відмічала Пугачевська К. (2020) — залишається структурно деформованою й характеризується переважно сировинною спрямованістю випуску та експорту на тлі високої залежності від кон'юнктури світових ринків товарів і послуг. Аналізуючи фактори динамік зовнішньої торгівлі, Тоцька О. (2022) робить висновок, що ціновий фактор містить значні ризики для показників поточного рахунку платіжного балансу. На основі аналізу статистичних даних зовнішньоекономічної діяльності України Гаврилюк І. (2024) робить висновок, що зменшення показника експорту не вдалося компенсувати збільшенням поставок до ЄС транспортного обладнання, інших товарів, а також продовольства та сировини для виробництва. Досліджуючи співвідношення між експортом та імпортом, Легостаєва О. (2020) робить висновок, що у структурі торгівлі імпорتنі операції в Україні представлено переважно споживчими товарами, які становлять більше його третини. Проводячи статистичний аналіз стану зовнішньої торгівлі, Шамборовський Г. (2024) робить висновок, що негативну динаміку, - 44 %, українського експорту товарів щодо 2021 р. не вдалося подолати. Досліджуючи стратегії повоєнної структурної модернізації зовнішньоекономічної діяльності Осташко Т. (2024) та ін. повинно стати підвищення технологічної складності товарного експорту та її на перезапуск механізмів інноваційної діяльності в економіці. Аналізуючи співвідношення між експортом та імпортом, Батракова Т. та Фоменко С. (2023) роблять висновок, що за досліджуваний період, відбувається нестача експортних надходжень для оплати імпортованих товарів та послуг, щорічно, значення показника покриття імпорту експортом знаходиться в межах від 76,37 % до 90,48 %. Аналогічні висновки зроблені у дослідженнях Дуляби Н. (Дуляба & Далик, 2020), Міценка Н. (Міценко, Кабаці & Федоренко, 2021), Кашперської А. (Кашперська&Яцюк, 2024). «Структура українського експорту — писала Кашперська А., Яцюк В. (2024), — яка погіршувалася в аграрно-сировинний бік і в попередні роки, значно деградувала в цьому напрямку саме у 2022 р. Оцінюючи динаміку зовнішньої торгівлі, Мельник Т. (2023) вказує, що завдяки поліпшенню умов торгівлі з ЄС уже у 2023 р. збільшилися частки України у поставках до ЄС соняшникової олії, соєвої олії, деревини, а також насіння свиріпи або ріпаку.

Як показало дослідження, проведеної Федулової І. (2024), у 2022 р., для 7 із 24 товарних груп продовольчих товарів та сировини для їх виробництва відповідно до HS відбулося покращання цінових умов торгівлі порівняно з 2021 р. — ці продукти увійшли до першої і третьої групи; ще для 10 відбулося покращання кількісних умов торгівлі — вони увійшли до першої і другої групи.

В процесі аналізу зовнішньої торгівлі Олійник Т. (Олійник & Скитченко, 2024) робить висновок, що для посилення свого конкурентного впливу на світовому ринку Україні варто активно розвивати свої експортні можливості. Проте українська економіка на сьогоднішній день має високий ступінь відкритості та частку зовнішньоторговельного обороту по відношенню до ВВП. Посилення цієї частки без обґрунтованих структурних змін, як свідчить практика, призводить до посилення ризиків фінансових втрат від погіршення умов торгівлі, посилення диспропорцій у зовнішній торгівлі товарами, що несе в собі загрозу економічній безпеці країни. На основі статистичних даних за 2014–2020 рр. Дятловою В. (Дятлова, Дятлова & Єрохіна, 2022) була розроблена статистична модель динаміки експорту та імпорту України. Зменшення обсягів зовнішньої торгівлі України за підсумками 2020 року до 119413.6 млн. дол. США або на 9.4% обумовлені скороченням як експорту, так й імпорту. Проте автори не розглядають фактори, зокрема, цінові, які спричинили зменшення обсягів зовнішньої торгівлі.

Патикою Н. (Патика, 2021) зроблено висновок, що погіршення умов торгівлі аграрною продукцією розпочалося саме з початком поширення пандемії. Кількісний індекс умов торгівлі агропродовольчою продукцією за більшістю товарних груп (17 із 24) знизився. Досліджуючи динаміку зовнішньоторговельного обороту, Суханова А. (Суханова, 2020) вказує негативні явища у динаміці експорту, як нераціональна структура вітчизняного експорту, в якому

домінують сировина та продукція з низьким рівнем переробки. У праці Милашко О. (Милашко, 2021) досліджено ступінь покриття імпорту експортом та процеси формування дефіциту торгового балансу.

Спираючись на критерії ціннісної конкурентоспроможності та відносної ваги у структурі вітчизняного та світового експорту Осташко Т. (Осташко та ін., 2024) та ін. виділили 8 із 71 груп, що мали порівняно значну питому вагу у структурі вітчизняного експорту та хороші перспективи продажу на світовому ринку. Проте такий висновок не підтверджується економічними розрахунками щодо впливу нарощування цих товарів на торговельний баланс. Внесок чистого експорту в динаміку ВВП України за структурою кінцевого використання в 2022 р. за розрахунками Скрипниченка М. (Скрипниченко та ін., 2023) та ін. продовжує залишатись значним: -9.5 в.п. Однак автори не розкривають причин зростання негативного сальдо між експортом та імпортом. У праці Олійник Т. (Олійник & Скитченко, 2024) встановлено, що за 2023 р. від'ємне сальдо експорту та імпорту склало 27.48 млрд дол. США. «Сьогодні, — вказувала Олійник Т. (Олійник & Скитченко, 2024) — спостерігається зниження обсягу експорту та, відповідно, збільшення імпорту товарів у зв'язку з погіршенням умов виробництва товарів на експорт. Однак, у роботі відсутній аналіз впливу факторів на зміну експорту та імпорту.

Метою роботи є кількісна оцінка впливу «умов» зовнішньої торгівлі на стан торговельного балансу та на основні експортні товари української економіки та розробка пропозицій щодо усунення негативних наслідків.

Основні результати дослідження. В сучасних умовах зовнішньоекономічні зв'язки, передусім, зовнішня торгівля, стали важливим фактором розвитку економіки України. Частка зовнішньоторговельного обороту по відношенню до ВВП за 2018–2023 рр. перевищувала 100%, що значно вище багатьох країн, що розвиваються. Уже цей факт свідчить про значимість для неї зовнішньоекономічних зв'язків.

В умовах обмеженості внутрішнього ринку зовнішньоторговельний фактор є одним із основних для забезпечення макроекономічної динаміки економіки України. Роль зовнішньої торгівлі обумовлюється тим, що економіка України тривалий час за моделі експортоорієнтованого зростання. Питома вага експорту по відношенню до валового внутрішнього продукту за 2015–2021 рр. коливалася межах 52.6–40.7 %. Високий рівень відкритості економіки України не є унікальним явищем. За дослідженням М. Скрипниченка (Скрипниченко та ін., 2023) та ін., це співвідношення у 2021 р. дорівнює (вже пройшло 4 роки, тому дорівнювало) в світі — 29.1%, в ЄС27 — 50.7 %, в Польщі — 60.9 %.

Важливу роль у даній експортноорієнтовній моделі економічного зростання відводиться зовнішній торгівлі товарами. За останні роки спостерігається посилення дисбалансів платіжного балансу, що характеризується стійкою тенденцією перевищенням імпорту над експортом товарів. При цьому, якщо раніше частину цього дефіциту покривало позитивне сальдо у торгівлі послугами, то починаючи із 2022 р. спостерігається перевищення імпорту послуг над експортом (табл. 1).

Таблиця 1 – Стан платіжного балансу України (в млн дол. США)
Table 1 – Balance of Payments of Ukraine (in million US dollars)

Статті платіжного балансу	Роки					
	2018	2019	2020	2021	2022	2023
А. РАХУНОК ПОТОЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	-6432	-4124	5267	-3882	7976	-9564
Баланс товарів	-12714	-14261	-6778	-6642	-14652	-29135
Баланс послуг	1336	1750	4400	3971	-11085	-8744
В. РАХУНОК ОПЕРАЦІЙ З КАПІТАЛОМ	37	38	-3	15	183	145
С. ФІНАНСОВИЙ РАХУНОК	-9272	-10066	3274	-4354	11059	-18870

Джерело: платіжний баланс за відповідні роки (НБУ, 2024)

Аналіз стану платіжного балансу за 2018–2023 рр. свідчить про посилення дисбалансів рахунку поточних операцій. Значне перевищення валютних виплат над надходженнями за рахунком поточних операцій є проблемою для стійкого економічного розвитку і стабільності гривні, проте це важливий фактор валютного та фінансового ризику для економіки України.

Одним із основних факторів посилення диспропорцій у зовнішній торгівлі за 2017–2023 рр. є перевищення імпорту товарів над експортом, розмір якого має стійку тенденцію до зростання. Його величина зросла із 6.6 млрд дол. США у 2021 р. до 29,1 млрд дол. США у 2023 р. За переважною більшістю товарних груп за останні роки спостерігається перевищення імпорту над експортом. Найбільша величина перевищення імпорту над експортом спостерігалася за групою мінеральних продуктів. Причина такого стану — висока залежність від імпорту енергоресурсів.

Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами є основною причиною дефіциту рахунку поточних операцій за 2018–2023 рр. Незважаючи на профіцит у торгівлі послугами, за абсолютним значенням він був значно меншим порівняно із від'ємним сальдом у торгівлі товарами. Проте, починаючи із 2023 р. спостерігалася протилежна тенденція. Лише за 2022–2023 рр. від'ємне сальдо у зовнішній торгівлі послуг склало близько 20 млрд. дол. США. Перевищення імпорту над експортом у зовнішній торгівлі товарами, обсяги якого мають тенденцію до зростання, поруч із втратою позитивного сальдо в сфері торгівлі послугами призведе до масштабних втрат країною валютних коштів. З метою усунення диспропорцій у зовнішній торгівлі необхідне пошук джерел покриття дефіциту та стабілізації зовнішньоекономічних операцій. В якості такого джерела найчастіше виступає запозичення нефінансовими корпораціями та державою на зовнішніх ринках.

На динаміку та обсяги зовнішньої торгівлі товарами суттєво впливають умови торгівлі. Індекс умов торгівлі — співвідношення динаміки експортних та імпортних цін на товари за певний період часу (Статистичний словник, 2024). В Україні порядок розрахунку індексів цін зовнішньої торгівлі визначено наказом Держкомстату № 419 (Наказ Держкомстату, 2005). Відповідно до наказу № 419 (Наказ Держкомстату, 2005) індекс умов торгівлі (T_q) розраховується за формулою:

$$T_q = \frac{T_{qe}}{T_{qi}}, \quad (1)$$

де T_{qe} — індекс фізичного обсягу експорту за поточний період порівняно з базисним періодом; T_{qi} — індекс фізичного обсягу імпорту за поточний період порівняно з базисним періодом.

У випадку, коли темпи зростання цін на експортовані товари перевищують зростання цін на імпорт, то країна має можливість зменшити фізичний обсяг експорту, який необхідний для оплати такого ж обсягу імпорту, а також зменшити або усунути платіжний баланс країни.

Зміна умов торгівлі в економічній статистиці оцінюється на основі індексу цін. Індеси цін зовнішньої торгівлі відображають динаміку середніх цін експорту-імпорту товарів за рахунок зміни цін при незмінному фізичному обсязі товарів. Даний статистичний показник характеризує зміну рівня середніх цін на товари зовнішньоторговельного обороту поточного періоду у порівнянні з періодом, прийнятим за базу.

Розглянемо динаміку цін в зовнішній торгівлі товарами в Україні за 2018–2023 рр. (табл. 2)

Як свідчать наведені дані, за досліджуваній період спостерігається тенденція до перевищення темпів приросту цін на імпорт товарів порівняно із темпами приросту цін на експорт. Так, за 2018–2023 рр. зростання цін на експорт товарів становило 61.6 %, на імпорт — відповідно 106.5 %. У 2018–2019 рр. спостерігалася незначне погіршення «умов торгівлі», хоч і не носило такого переважачого значення. Особливо погіршилися умови торгівлі за 2022–2023 рр. Це перевищення в значній мірі виникло внаслідок стрімкого зниження цін на провідні товарні групи українського експорту.

Випереджаюче зростання цін на товари, які імпортуються Україною, перш за все готових виробів та паливної групи, веде до звуження доходної частини української зовнішньої торгівлі і

відповідно до скорочення можливостей нашої країни щодо купівлі імпортованих товарів, що, безумовно, є важливим фактором в розвитку її зовнішньоекономічних зв'язків.

Таблиця 2 – Індекси цін (Пааше) зовнішньої торгівлі, у відсотках
Table 2 – Price indices (Paasche) of foreign trade, in percent

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	В середньому за 2018–2023 рр.
Індекс цін (Пааше)							
експорт	11.8	0.1	4.6	48.2	8.2	–13.9	61.6
імпорт	12.3	0.2	–0.4	24.6	37.3	7.7	106.5
Ціновий індекс умов торгівлі	99.6	99.9	105.0	119.0	78.9	79.9	78.3

Джерело: Індекси фізичного обсягу, цін та умов торгівлі (Державна служба статистики України, 2024)

Практично індекс умов торгівлі свідчить про випередження або відставання зростання експортних цін від імпортованих, тобто розширення або звуження можливостей країни щодо можливостей задоволення внутрішнього попиту за рахунок імпорту, що визначається динамікою зовнішньоторговельних цін. Таким чином, зростання імпортованих цін, що суттєво прискорилося у 2022–2023 рр., призвело до суттєвого зменшення експортних доходів від зовнішньої торгівлі країни.

Однією із головних причин погіршення умов торгівлі є переважання в українському експорті сировинних товарів та товарів з низьким рівнем доданої вартості. За даними Скрипниченка М. І. (Скрипниченко та ін., 2021) та ін., експорт високотехнологічної продукції в 2021 р. становив лише 2.9 % від загального обсягу за методикою OECD390 (у 2022 р. — 4.4%). Основними експортними товарами залишаються сировинні товари з низьким рівнем доданої вартості — метали, зернові та насіннєві культури. Саме за цими товарами спостерігається погіршення умов торгівлі за останні роки (табл. 3).

Таблиця 3 – Індекси фізичного обсягу та цін у зовнішній торгівлі за окремими видами товарів у 2022–2023 рр.

Table 3 – Indices of physical volume and prices in foreign trade by individual types of goods in 2022–2023

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	2022 р.				2023 р.			
	Індекс фізичного обсягу		Індекс цін		Індекс фізичного обсягу		Індекс цін	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Зернові культури	73.5	69.5	100.4	133.0	123.0	81.7	74.1	95.1
Чорні метали	29.2	47.3	111.2	130.1	72.2	162.2	80.9	84.5
Начіння і плоди олійних культур	173.6	73.4	88.9	108.9	101.7	107.2	73.8	106.7
Руди, шлак і зола	51.0	21.6	84.8	109.1	67.9	17.6	89.5	97.9
Деревина та вироби з деревини	73.6	35.2	127.8	125.8	84.6	98.0	93.6	104.9
Мінеральні палива, нафта і продукти її переробки	78.9	46.6	168.1	191.7	43.4	88.3	86.8	91.6
Пластмаси, полімерні матеріали	35.3	59.8	122.6	14.9	63.1	122.6	106.3	92.4
Електричні машини	77.8	69.5	104.8	115.6	59.2	101.1	109.8	118.8
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	66.8	60.8	120	121.5	63.2	110.8	115.8	110.8

Джерело: Індекси фізичного обсягу, цін та умов торгівлі (Державна служба статистики України, 2024)

Аналіз даних таблиці 3 дозволяє зробити висновок, що за основними експортними товарами спостерігається погіршення умов торгівлі. Особливо ця тенденція чітко спостерігалася у 2023 р. Так, скорочення цін на зернові культури у 2023 р. становило 25.9 %, насіння олійних культур — 26.2 %, чорних металів — 19.1 %. Аналогічна ситуація спостерігалася на початку 2010-х років, коли коли зниження цін на основні товари українського експорту навіть при зростанні фізичного обсягу призвело до значного скорочення доходів.

Таким чином, погіршення умов торгівлі спостерігалася за основними групами експортних та імпорتنних товарів. В результаті українська економіка значні втрати торговельних доходів від зовнішньоекономічної діяльності. При цьому дана тенденція спостерігається тривалий час і є результатом структурних перекосів у розвитку вітчизняної економіки. На жаль, державні заходи щодо структурної перебудови зовнішньої торгівлі бажаних результатів не пренесли.

Однією із причин нинішнього положення є та обставина, що в Україні обсяг виробництва у провідних галузях економіки (перш за все в металургії, хімічній промисловості, у сільському господарстві) значно перевищує внутрішній попит і орієнтований переважно на експорт. Внаслідок чого товарне виробництво вступає у різкий конфлікт із зовнішнім ринком.

Переважає в структурі експорту сировинних товарів та товарів низькотехнологічних галузей підвищує залежність від зовнішньоекономічної кон'юнктури та несе в собі загрозу зовнішньоекономічній безпеці країни. Значні ризики у значній мірі обумовлені роллю зовнішньої торгівлі у розвитку національної економіки.

Дослідження сучасних аспектів характеристики ролі зовнішнього ринку, на нашу думку, потребує по-новому вирішувати не лише практичні, але й деякі теоретичні питання. Зокрема, представляється, що на сучасному етапі, коли мова йде про країни, які реалізують на зовнішніх ринках значні обсяги продукції та разом із тим задовольняють внутрішній попит за рахунок імпорту, питання про взаємозв'язок та взаємозалежність виробництва та внутрішнього попиту не може вирішуватися шаблоном. Без сумніву, в кінцевому випадку національне виробництво є вирішальним фактором економічного зростання, але чим тісніший взаємозв'язок між внутрішнім та зовнішніми ринками, тим в більшій мірі залежить реалізація валового внутрішнього продукту від міжнародних факторів.

Потребує корекція політики, спрямованої на подальше нарощування фізичного обсягу експорту, передусім сировинних товарів та товарів з низьким рівнем обробки. В сучасних умовах обсяг виробництва сировинної продукції та продукції з низьким рівнем обробки, перевищує внутрішній попит та розрахований на зовнішнє споживання. В той же час економічне зростання в Україні постійно наштовхується на відносно вузькі рамки обсягу внутрішнього попиту на сировинні товари.

У зв'язку із цим важливою проблемою на перспективу є поступове заміщення в обсязі експорту сировинних товарів продукцією більш високого ступеня обробки, іншими словами, заміщення вартості сировинних товарів вартістю їх обробки. В теперішній час це є одним із напрямів інтенсифікації експортної діяльності, зниження матеріаломісткості експорту, економії природних ресурсів.

Розрахуємо вплив «умов торгівлі» на стан торговельного балансу України за 2018–2023 рр. (табл. 4).

Аналіз даних табл. 4 дозволяє зробити висновок, що погіршення «умов торгівлі» стало однією із визначальних факторів погіршення стану сальдо зовнішньої торгівлі товарами в Україні. Ціновий виграш від експорту за своїм абсолютним значенням був значно меншим від цінового програшу в результаті погіршення умов торгівлі. Якщо у 2018–2020 рр. абсолютні обсяги перевищень були незначними (наприклад, у 2018 р. — 1.3 млрд дол. США), тоді як за 2021–2023 рр. вони набули значних масштабів. Так, якщо у 2023 р. торговельний прибуток від зростання цін на експорт склав 13,8 млрд дол. США, тоді як цінові втрати за імпортом товарів — 32.8 млрд. дол. США. Загальна сума втрат національної економіки від погіршення диспаритету цін у зовнішній торгівлі товарами за 2018–2023 рр. перевищила 19 млрд дол. США, що становить 69.3 % сальдо торговельного балансу.

Значні втрати національної економіки від цінового фактору у зовнішньоторговельній діяльності потребують перегляду державної підтримки та розвитку пріоритетних галузей економіки, зміни напрямків та способів підтримки. Мова йде про стимулювання виробництва, націленого на внутрішній ринок.

Аналіз динаміки цін експорту та імпорту за 2018–2023 рр. свідчить про загальну тенденцію до зростання цін на високотехнологічні товари та уповільнення цін та їх зниження на сировинні товари та напівфабрикати. Особливо ця тенденція проявлялася під час фінансово-економічних криз 2008–2009 рр. та 2020 р.

Таблиця 4 – Економічний ефект для України від зміни цінової кон'юнктури у зовнішній торгівлі товарами¹

Table 4 – Economic effect for Ukraine of changes in price conditions in foreign trade in goods

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Експорт товарів у поточних цінах (в млрд дол. США)	47.3	50.1	49.2	68.1	44.1	36.2
Імпорт товарів у поточних цінах (в млрд дол. США)	57.2	60.8	54.3	72.8	55.3	63.6
Сальдо експорту та імпорту (в поточних цінах)	–9.9	–10.7	–5.1	–4.7	–11.2	–27.4
Дефлятор експорту (2017 р. = 100%)	111.8	111.9	117.0	173.4	187.6	161.5
Дефлятор імпорту (2017 р. = 100 %)	112.3	112.5	112.1	139.7	191.8	206.6
Експорт у цінах 2017 р., млрд дол. США	42.3	44.8	42.1	39.3	23.5	22.4
Імпорт у цінах 2017 г., млрд дол. США	50.9	54	48.4	52.1	28.8	30.8
Ціновий вигравш (+) або програш (–) від зміни умов торгівлі, млрд дол. США						
експорту	5.0	5.3	7.1	28.8	20.6	13.8
імпорту	6.3	6.8	5.9	20.7	26.5	32.8
Загальний ефект від зміни умов торгівлі (торговельний прибуток), млрд дол. США	–1.3	–1.5	+1.2	+8.1	–5.9	–19.0
Торговельний прибуток в % до сальдо балансу товарів	13.1	14.0	23.5	172.3	52.7	69.3

¹ За базу взяті дані 2017 р.

Джерело: Товарна структура зовнішньої торгівлі (Державна служба статистики України, 2024)

Незважаючи на всю умовність проведеного розрахунку його результати дозволяють все ж оцінити вплив цінового фактору, які відбулися в структурі зовнішньої торгівлі товарів. Проблеми, які назріли у цій сфері зовнішньоекономічних відносин, настільки серйозні і багатогранні, що з реалізації народногосподарського підходу до їх вирішення видається допустимим розробка державної стратегії, як і питання пріоритету експорту.

Які б не були масштаби державних заходів щодо перебудови експортного виробництва, їх економічний ефект, який виражається, зокрема, у зростанні темпів обміну готовими виробами, не може бути досягнуто у короткостроковій перспективі. Це відноситься до необхідності структурної перебудови виробничого комплексу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Реалізація кінцевих результатів даних структурних зрушень у зовнішній торгівлі відрізняється більш високою складністю та непередбачуваністю, ніж в рамках національної економіки.

В якості цільового орієнтиру структурної перебудови у зовнішньоекономічній діяльності може бути поставлена задача до скорочення експорту сировинних товарів та підвищення частки готової продукції, в першу чергу високотехнологічної та наукомісткої промислової продукції. В свою чергу, дана стратегія може бути реалізована лише при визначенні пріоритетів у галузях промисловості, які поставляють свою продукцію на зовнішній ринок. Зокрема, на збільшення частки технічно прогресивних видів продукції, вартість якої має високу частку доданої вартості.

Погіршення умов торгівлі у значній мірі було спричинено зниженням цін в основних торгових партнерах на товари українського експорту. Зростання цін на сировинні товари українського експорту у 2018–2020 рр., що було обумовлене відновленням економік основних торговельних партнерів та девальвацією національної валюти. Із початку року сформувався позитивний тренд на продукцію металургії та продовольство. Проте в подальшому

спостерігається зворотня тенденція. Намачаючись реалізувати високий урожай зернових культур, експортери змушені були знижувати ціни на зернові та насінні культури, що негативно вплинуло на доходи від експорту.

Для оцінки впливу цінового фактору на експорт та імпорт окремих товарів скористаємося індексним методом.

У загальному вигляді індекс цін зовнішньої торгівлі обчислюється або за формулою агрегатного індексу:

$$I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \text{ де } p_0 \text{ і } p_1 — \text{ціни базисного і звітного періоду, а } q_1 — \text{кількість товарів}$$

у звітному періоді, або за формулою гармонійного агрегатного індексу: $I_p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum \frac{1}{p_1} p_1 q_1}$ де i

— індекси цін окремих товарів. Звідси $\sum p_0 q_1 = \frac{\sum p_1 q_1}{I_p}$.

Різниця між $\sum p_1 q_1$ та $\sum p_0 q_1$ характеризує вплив цінового фактору на зміну доходу від реалізації продукції.

Індекс фізичного обсягу продукції виражає зміну обсягу різних видів товарів. Основна формула агрегатного індексу:

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}, \text{ де } q_0 — \text{кількість товарів у базисному періоді. Звідси}$$

$\sum p_0 q_1 = I_q \times \sum q_0 p_0$. Різниця між $\sum p_0 q_1$ та $\sum p_0 q_0$ характеризує вплив обсягу продукції на зміну доходу від зовнішньої торгівлі.

Як відомо, між індексами фізичного обсягу та цін існує тісний зв'язок:

$$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \times \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0}. \quad (2)$$

Враховуючи цей взаємозв'язок між індексами, можна визначити вплив цін та фізичного обсягу на зміну доходів від зовнішньої торгівлі.

Результати розрахунків на прикладі основних експортних товарів наведені нижче (табл. 5)

Як засвідчили розрахунки, в 2023 р. за основними товарними групами українського експорту ціновий фактор негативно вплинув на його експорт. Найбільше ціновий фактор в 2023 р. вплинув на скорочення експорту зернових культур. Зростання фізичного обсягу (на 2095,6 млн дол. США) не змогло компенсувати втрати від зниження цін (2897.2 млн дол. США). В результаті обсяг експорту у вартісному вираженні скоротився на 801.7 млн дол. США. Аналогічна ситуація спостерігалася і за насінням олійних культур, де вплив цінового фактору був досить високим (1000.7 млн дол. США). В той же час за чорними металами, рудами, деревиною та виробами із деревини обидва фактори діяли в одному напрямку, що спричинило значне скорочення надходжень від експорту.

Цінова кон'юнктура світового ринку за основними експортними товарами у 2022 р. була більш сприятлива порівняно із 2023 р., особливо за чорними металами, деревиною та продукцією із деревини. Додаткові надходження від експорту цих товарів становили відповідно 457.5 і 408.8 млн дол. США. Проте, скорочення фізичного обсягу експорту виступило головним фактором, що обумовив зменшення обсягів надходжень від експорту. Зокрема, за рахунок скорочення фізичного обсягу руд експортні доходи скоротилися на 3.5 млрд дол. США, чорних металів – 9.9 млрд дол. США. Одночасно спостерігалось стрімке втрата ринків збуту українськими товаровиробниками. Особливо небезпечних масштабів досягло скорочення

фізичного обсягу продукції машинобудування – електричних машин (на 1043,4 млн дол. США). Таким чином, за останні роки спостерігається значне скорочення фізичних обсягів експорту. Винятком є продукція сільського господарства – зерно та насіння технічних культур. В той же час вплив цінового фактору за імпортом цих товарів був значно меншим.

За основними імпортиними товарами спостерігалася протилежна тенденція. За більшістю груп товарів збільшення імпорту відбувалося за рахунок зростання як фізичного обсягу, так і підвищення цін (за винятком нафтопродуктів). У найбільшій мірі зросли фізичні обсяги чорних металів (593.1 млн дол. США), засобів наземного транспорту (564.6 млн дол. США) та пластмасів (558.1 млн дол. США). В меншій мірі зростав фізичний обсяг інших груп товарів. Наприклад, імпорт електричних машин зріс на 54.6 млн дол. США, плодів олійних культур – на 26.0 млн дол. США.

Таблиця 5 – Факторний аналіз приросту експорту та імпорту основних груп товарів у 2022–2023 рр., млн дол. США

Table 5 – Factor analysis of the growth of exports and imports of the main groups of goods in 2022–2023, million US dollars

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	2022 р.			2023 р.		
	Всього	В тому числі за рахунок		Всього	В тому числі за рахунок	
		обсягу виробництва	цін		обсягу вироб- ництва	цін
Експорт						
Зернові культури	-3231.3	-3266.2	+34.8	-801.7	+2095.6	-2897.2
Чорні метали	-9417.6	-9875.2	+457.5	-1884.7	-1258.7	-626.0
Насіння і плоди олійних культур	+1323.8	+1792.4	-468.6	-938.3	+62.4	-1000.7
Руди, шлак і зола	-4038.9	-3486.3	-552.6	-1209.6	-989.8	-219.9
Деревина та вироби з деревини	-119.8	-528.6	+408.8	-391.4	-290.3	-101.1
Мінеральні палива, нафта і продукти її переробки	+255.8	-165.5	+421.3	-647.8	-588.7	-59.1
Пластмаси, полімерні матеріали	-556.0	-634.4	+78.4	-146.9	-156.6	+9.8
Електричні машини	-582.0	-696.9	+114.9	-892.9	-1043.4	+150.5
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	-33.2	-55.3	22.1	-35.7	-49.1	+13.4
Імпорт						
Зернові культури	-12.6	-50.7	+38.1	-34.3	-28.1	-6.2
Чорні метали	-596.6	-817.4	+220.8	+353.1	+593.1	-240.0
Насіння і плоди олійних культур	-90.1	-119.4	+29.3	+51.9	+26.0	+25.9
Руди, шлак і зола	-282.1	-289.4	+7.2	-72.2	-71.9	-0.3
Деревина та вироби з деревини	-240.0	-279.1	+39.1	+5.3	-3.7	+9.1
Мінеральні палива, нафта і продукти її переробки	-1519.2	-7652.4	+6133.2	-2447.7	-1498.9	-948.8
Пластмаси, полімерні матеріали	-1126.6	-1445.7	+319.1	+328.6	+558.1	-229.6
Електричні машини	-1246.4	-1892.8	+646.4	+998.4	+54.6	+943.9
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	-1841.7	-2771.3	+929.6	+1744.7	+564.6	+1180.1

Джерело: побудовано автором на основі даних (Державна служба статистики України, 2024)

Важливого значення набуває розрахунок впливу цінового фактору на динаміку зовнішньоторговельного обороту. Такий наліз дає змогу визначити вплив фізичного обсягу та цін на динаміку зовнішньоторговельного обороту, оцінити характер та силу їх впливу. Найбільшої актуальності набуває розрахунок вграшу (програву) від зміни умов торгівлі за основними товарними групами українського експорту. Ці дані потребують аргументованого аналізу.

Визначимо вплив цінового фактору на сальдо зовнішньої торгівлі України за 2022–2023 рр. (табл. 6).

Таблиця 6 – Виграш (+) та умовні втрати (-) від зміни «умов» торгів за окремими групами товарів в 2022–203 рр. (млн дол. США)

Table 6 – Gain (+) and conditional losses (-) from changes in trading "conditions" for individual groups of goods in 2022–203 (million USD)

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	2022 р.			2023 р.		
	експорт	імпорт	всього	експорт	імпорт	всього
Зернові культури	+34.8	+38.1	-3.3	-2897.2	-6.2	-2891.0
Чорні метали	+457.5	+220.8	+236.7	-626.0	-240.0	-386.0
Насіння і плоди олійних культур	-468.6	+29.3	-497.9	-1000.7	+25.9	-1026.6
Руди, шлак і зола	-552.6	+7.2	-559.8	-219.9	-0.3	-219.6
Деревина та вироби з деревини	+408.8	+39.1	+369.7	-101.1	+9.1	-110.2
Мінеральні палива, нафта і продукти її переробки	+421.3	+6133.2	-5711.9	-59.1	-948.8	+889.7
Пластмаси, полімерні матеріали	+78.4	+319.1	-240.7	+9.8	-229.6	+239.4
Електричні машини	+114.9	+646.4	-531.5	+150.5	+943.9	-793.4
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	22.1	+929.6	-907.5	+13.4	+1180.1	-1166.7

Джерело: побудовано автором на основі даних (Державна служба статистики України, 2024)

Розрахунки засвідчили, що в 2022 р. погіршення умов торгівлі за переважною більшістю груп товарів негативно вплинуло на доходи від зовнішньоекономічної діяльності. У найбільшій мірі це стосується основних груп українського експорту – насіння олійних культур та руди, електричні машини та засоби транспорту, де ціновий фактор негативно вплинуло на зміну сальдо зовнішньої торгівлі. Обсяг загальних торговельних втрат від цінового фактору за цими товарними групами склав 2.5 дол. США. Загальні втрати української економіки за цими товарами у 2023 р. становили відповідно 4.3 млрд дол. США. В той же час за чорними металами та деревиною цінова конюнктура світового ринку була сприятлива. Як наслідок, доходи від зміни цін склали: за чорними металами — 236.7 млн дол. США, за деревиною та виробами із деревини — 369.7 млн дол. США.

В 2023 р. негативна тенденція посилилася практично за визначеними товарними групами. Найбільш негативно «умови торгівлі» вплинули на сальдо зовнішньої торгівлі основного товару українського експорту – зернових культур. За рахунок зменшення цін втрати української економіки склали 2891.0 млн дол. США. Масштабні втрати спостерігалися за насінням олійних культур (1026.6 млн дол. США) та чорними металами (386.0 млн дол. США). Значні втрати національної економіки спостерігалися за продукцією машинобудування – електричними машинами та засобами зв'язку. Вплив цінового фактору на торговельні втрати за засобами наземного зв'язку у значній мірі пояснюється відсутністю вітчизняного виробництва, в результаті чого внутрішній попит практично повністю задовольняється за рахунок імпорту.

На наше глибоке переконання, спеціалізація українського експорту на реалізацію продукції сільського господарства несе в собі значні загрози внутрішньому розвитку. З однієї сторони, уповільнюється розвиток підприємств, зайнятих переробкою сільськогосподарської

продукції. Зокрема, при зростанні масштабів експорту зернових та олійних культур фізичний обсяг виробництва борошномельно-круп'яної промисловості за 2019–2023 рр. скоротився на 23.6 %, виробництва олії – на 20.9 %. Тобто, внутрішнє виробництво продукції переробки зерна та олійних культур стрімко скорочується. Одночасно спостерігається скорочення обсягу виробництва промислової продукції, призначеної для сільського господарства. Так, скорочується виробництво добрив, продукції сільськогосподарського машинобудування. Одночасно спостерігається зростання масштабів їх імпорту. Так, у довоєнному періоді (2021 р.) за даними Державної служби статистики імпорт продуктів нафтоперероблення сільським господарством склав 30.8 млрд грн, хімічних речовин та хімічної продукції — 102.5 млрд грн, сільськогосподарських машин — 28.2 млрд грн. А загальний імпорт продукції, що споживається сільським господарством, перевищив 216.2 млрд грн. Таким чином, на 1 грн експорту продукції сільського господарства припадало майже 50 коп. імпорту. Виявляється, що нарощування експорту продукції сільського господарства призводить до одночасного зростання імпорту техніки, добрив, засобів захисту рослин і т. п. Тобто, торговельний ефект від експорту є набагато меншим, ніж здається на перший погляд. Сюди слід віднести втрати сільського господарства, пов'язані із скороченням випуску продукції тваринництва. Так, виробництво мяса (у забійній вазі) за 2018–2023 рр. скоротилося на 49%, молока — на 26.2%, яєць — на 29.5%. При цьому галузева структура сільськогосподарських підприємств формується за рахунок двох основних груп культур — зернові та технічні. Зокрема, у сільськогосподарських підприємствах частка технічних культур становила 49.2% від посівної площі під урожай 2023 р. Стрімко скоротилися площі кормових культур та поголів'я тварин. А така галузь тваринництва як вівчарство практично знищена. Як наслідок, за рівнем споживання продукції тваринництва на одну особу є низьким, а для значної частини населення вона є недоступною. Нажаль, така одностороння експортна спрямованість розвитку сільського господарства, що значні втрати для національної економіки, на жаль, не стала предметом державного регулювання та ґрунтовних наукових досліджень.

Таким чином, вплив цінового фактору в результаті погіршення умов торгівлі став однією із головних причин виникнення дефіциту торговельного сальдо. Особливо небезпечним є зростання втрат української економіки за основними експортними товарами та збільшення валютних витрат через збільшення цін на основні імпортні товари.

Наявність високої залежності національної економіки від зовнішніх ринків потребує негайної розробки стратегії структурної зміни зовнішньоекономічної діяльності, спрямованої на обмеження подальшого нарощування фізичного обсягу сировинних товарів. Зокрема, мова йде про введення обмежень на експорт цих груп, введення експортного мита, перш за все на зерно та насіння соняшнику. Необхідна розробка заходів, спрямованих на розвиток внутрішньої переробки та експорту готових товарів.

Такий механізм повинен ґрунтуватися на відповідності експорту національним інтересам, забезпеченні його раціональної товарної структури та регіональної збалансованості, конкурентоспроможності, відсутності дискримінації на зовнішніх ринках та спрямованості на забезпечення зростання добробуту українських громадян.

Висновки. В Україні тривалий час спостерігаються дисбаланси зовнішньої торгівлі товарами, які свідчать про наявність цілого комплексу системних загроз і ризиків. Важливим залишається зниження від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі товарами. Зростання від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі товарами у значній мірі було обумовлено погіршенням умов торгівлі. Масштаби втрати за 2018–2023 рр. становили 18.4 млрд дол. США. Основною причиною погіршення умов торгівлі є значна частка сировинних товарів (чорних металів, руди та продукції сільського господарства) у структурі експорту. Лише за зерновими культурами втрати української економіки від погіршення умов торгівлі у 2023 р. склали 2891.1 млн дол. США, насіння олійних культур — 1026.6 млн дол. США, чорних металів — 386.0 млн дол. США. Наведені розрахунки масштабів втрат підтверджують про недоцільність подальшого нарощування експорту сировинних товарів. У цьому зв'язку потребує подальшого дослідження розробка варіанту стратегії зовнішньої торгівлі, спрямованої на відмову від нарощування експорту сировинних товарів, що веде до значних фінансових втрат та несе загрозу посилення диспропорцій у зовнішній торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макроперспективи ендогенізації економічного розвитку України: колективна монографія / за ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2021. С. 19–56. URL: <https://ief.org.ua/publication/monohrafiu>
2. Пугачевська К. Імпортозалежність економіки України: детермінанти та ризики. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2020. № 4. С. 103–124. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)07](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)07)
3. Тоцька О. Зовнішня торгівля товарами України з Польщею, Румунією, Словаччиною та Молдовою: аналіз і прогнозування. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2022. № 2. С. 90–98. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-02-90-98>
4. Гаврилук І. І. Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами Європейського Союзу. Економіка та суспільство. 2024. Випуск 59. <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-68-5>
5. Легостаєва О. Тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Науковий погляд: економіка та управління. 2020. № 2. С. 28–32. <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-68-5>
6. Шамборовський Г. О. Сучасний стан та перспективи зовнішньої торгівлі України. Агросвіт. 2024. № 9. С. 28–35. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.28>
7. Вплив багатополарної глобалізації на зовнішню торгівлю України: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. ресурс. Київ, 2024. 330 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/monohrafiu>
8. Батракова Т. І., Фоменко С. С. Сучасний стан зовнішньої торгівлі України в умовах економічної нестабільності. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. Випуск 4(04). С. 56–62. <https://doi.org/10.32782/dees.4-10>
9. Дуляба Н. І., Далик В. П. Розвиток зовнішньої торгівлі України в умовах глобальної нестабільності. Ефективна економіка. 2020. № 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.82>
10. Міценко Н. Г., Кабаці Б. І., Федоренко А. О. Залежність економіки України від зовнішньої торгівлі: тенденції зміни індикаторів. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2021. № 62. С. 12–21. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-62-02>
11. Кашперська А. І., Яцюк О. В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: сучасні виклики та перспективи розвитку. Бізнес Інформ. 2024. № 5. С. 32–42. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-32-42>
12. Мельник Т., Ковальова М. Зовнішня торгівля України у контексті процедури спільного транзиту. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2023. № 5. С. 4–17. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)01](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)01)
13. Федулова І. Зовнішня торгівля України продукцією АПК. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2024. № 4. С. 86–107. [https://doi.org/10.31617/3.2024\(135\)06](https://doi.org/10.31617/3.2024(135)06)
14. Олійник Т. І., Скитченко Ю. О. Зовнішньоекономічна торговельна діяльність України: аналіз, тенденції та перспективи розвитку. Бізнес Інформ. 2024. №7. С. 48–57. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-7-48-57>
15. Дятлова В. В., Дятлова Ю. В., Єрохіна Д. О. Розвиток зовнішньоторговельного сектору економіки: методичний аспект оцінювання регіональних тенденцій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2022. Вип. 18. Т. 1. С. 101–111. <https://doi.org/10.15330/apred.1.18.101-111>
16. Патики Н. І. Зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією України в умовах поширення пандемії COVID-19. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 52–65. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109052>
17. Суханова А. В. Зовнішня торгівля України товарами та послугами. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2020. Вип. 2. С. 139–146. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.25-20>

18. Милашко О. Г. Статистичне дослідження стану та розвитку зовнішньої торгівлі України. Вісник соціально-економічних досліджень. 2021. № 1(76). С. 191–202. [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.191-202](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.191-202)
19. Оцінка та прогнози ендогенного зростання економіки України: колективна монографія / за ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Електрон. дані. Київ, 2023. 422 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/monohrafiu>
20. Платіжний баланс України за відповідні роки. Національний банк України (НБУ). 2024. URL: <https://www.bank.gov.ua>
21. Статистичний словник. Державна служба статистики України. 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
22. Наказ Держкомстату «Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами» № 419 (2005, 9 грудня). URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm
23. Індекси фізичного обсягу, цін та умов торгівлі за відповідні роки. Державна служба статистики України. 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Товарна структура зовнішньої торгівлі за відповідні роки. Державна служба статистики України. 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції 01.03.2025

Стаття рекомендована до друку 14.04.2025

REFERENCES

1. Skrypnychenko, M.I. et al. (2021). Macro-perspectives of endogenization of economic development of Ukraine: collective monograph / National Academy of Sciences of Ukraine, State Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine". Electronic data. Kyiv. Retrieved from <https://ief.org.ua/publication/monohrafiu> (in Ukrainian)
2. Pugachevska, K. (2020). Import dependence of the Ukrainian economy: determinants and risks. Foreign trade: economics, finance, law, 4, 103–124. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)07](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)07) (in Ukrainian)
3. Totska, O. (2022). Foreign trade of goods of Ukraine with Poland, Romania, Slovakia and Moldova: analysis and forecasting. Economic Journal of the Lesya Ukrainka Volyn National University, 2, 90-98. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-02-90-98> (in Ukrainian)
4. Gavrilyuk, I. I. (2024). Foreign economic activity of Ukraine with the countries of the European Union. Economy and Society, 59. <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-68-5/> (in Ukrainian)
5. Legostayeva, O. (2020). Trends in the development of foreign economic activity of Ukrainian enterprises. Scientific view: economics and management, 2, 28–32. <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-68-5> (in Ukrainian)
6. Shamborovskyi, G. O. (2024). Current state and prospects of foreign trade of Ukraine. Agrosvit, 9, 28–35. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.28> (in Ukrainian)
7. Ostashko, T.O. and others (2024). The impact of multipolar globalization on Ukraine's foreign trade: a collective monograph / National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Electronic resource. Kyiv. Retrieved from <https://ief.org.ua/publication/monohrafiu> (in Ukrainian)
8. Batrakova, T. I., Fomenko, S. S. (2023). Current state of foreign trade of Ukraine in conditions of economic instability. Digital economy and economic security, 4(04), 56–62. <https://doi.org/10.32782/dees.4-10> (in Ukrainian)
9. Dulyaba, N. I., Dalyk, V. P. (2020). Development of Ukraine's foreign trade in conditions of global instability. Effective economy, 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.82> (in Ukrainian)
10. Mitsenko, N. G., Kabatsi, B. I., Fedorenko, A. O. (2021). Dependence of the Ukrainian economy on foreign trade: trends in changes in indicators. Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences, 62, 12–21. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-62-02> (in Ukrainian)

11. Kashperska, A. I., Yatsyuk, O. V. (2024). Foreign economic activity of enterprises: current challenges and development prospects. *Business Inform*, 5, 32–42. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-32-42> (in Ukrainian)
12. Melnyk, T., Kovaleva, M. (2023). Foreign trade of Ukraine in the context of the common transit procedure. *Foreign trade: economics, finance, law*, 5, 4–17. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)01](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)01) (in Ukrainian)
13. Fedulova, I. (2024). Foreign trade of Ukraine in agricultural products. *Foreign trade: economics, finance, law*, 4, 86–107. [https://doi.org/10.31617/3.2024\(135\)06](https://doi.org/10.31617/3.2024(135)06) (in Ukrainian)
14. Oliynyk, T. I., Skitchenko, Y. O. (2024). Foreign trade activity of Ukraine: analysis, trends and development prospects. *Business Inform*, 7, 48–57. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-7-48-57> (in Ukrainian)
15. Dyatlova, V. V., Dyatlova, Yu. V., Erokhin, D. O. (2022). Development of the foreign trade sector of the economy: a methodological aspect of assessing regional trends. *Current problems of regional economic development*, 1(18), 101–111. <https://doi.org/10.15330/apred.1.18.101-111> (in Ukrainian)
16. Patyka, N. I. (2021). Foreign trade in agri-food products of Ukraine in the context of the spread of the COVID-19 pandemic. *Economics of the Agricultural Industry*. №. 9. P. 52–65. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109052> (in Ukrainian)
17. Sukhanova, A. V. (2020). Foreign trade of Ukraine in goods and services. *Eastern Europe: economics, business and management*, 2, 139–146. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.25-20> (in Ukrainian)
18. Mylashko, O. G. (2021). Statistical study of the state and development of foreign trade of Ukraine. *Bulletin of social and economic research*, 1(76), 191–202. [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.191-202](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.191-202) (in Ukrainian)
19. Skrypnychenko, M.I. et al. (2023). Assessment and forecasts of endogenous growth of the Ukrainian economy: collective monograph: NAS of Ukraine, State Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine". *Electronic data*. Kyiv. Retrieved from <https://ief.org.ua/publication/monohrafii> (in Ukrainian)
20. National Bank of Ukraine. (2024). Balance of Payments of Ukraine for the relevant years. Retrieved from <https://www.bank.gov.ua> (in Ukrainian)
21. Statistical Dictionary. (2024). State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
22. Order of the State Committee of Statistics (2005, December 9) "Methodological regulations for calculating indices of average prices, physical volume and terms of trade in foreign trade in goods" No. 419. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm (in Ukrainian)
23. State Statistics Service of Ukraine. (2024). Indices of physical volume, prices and terms of trade for the relevant years. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
24. State Statistics Service of Ukraine. (2024). Commodity structure of foreign trade for the relevant years. Retrieved from <https://www.bank.gov.ua> (in Ukrainian)

The article was received by the editors 01.03.2025
The article is recommended for printing 14.04.2025

A. NEPRAN*, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, <https://orcid.org/0000-0002-8329-7123>, nepranxtei@gmail.com

* Kharkiv National Automobile and Highway University, 25 Yaroslava Mudryho St., Kharkiv, 61002, Ukraine

STATISTICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF “TERMS OF TRADE” ON THE TRADE BALANCE OF UKRAINE

The article reveals the impact of the “terms of trade” on the state of Ukraine's trade balance. The purpose of the article is to quantitatively assess the impact of the “terms” of foreign trade on the state of the trade balance and on the main export goods of the Ukrainian economy and to develop proposals for eliminating negative consequences. The methodological basis of the study is the determined indices of price and quantitative terms of foreign trade for 2019–2023. A number of important trends in foreign trade have been identified: a negative

balance in foreign trade in goods, a fall in prices for leading raw materials of Ukrainian exports. The volumes of losses of trade income from the price factor have been established both for the economy as a whole and for individual commodity groups. Based on the calculations, the conclusion is drawn that the deterioration of the terms of trade has caused a decrease in the purchasing power of exports and significant losses of income of national producers from foreign trade in goods. It is proven that as a result of the deterioration of the terms of trade, the losses of trade income of the Ukrainian economy exceeded 18 billion USD. A quantitative assessment of the impact of changes in the terms of trade indicates chronic deficits in Ukraine's trade balances, which are the result of increased instability of raw material commodity markets, a relative decline in the importance of trade in raw materials, deterioration of the terms of trade and an increase in the scale of exchange inequivalence. It was established that the scale of the fall in prices for raw materials from Ukraine was so great that the losses from them were not covered by the increase in the physical volume of trade. The losses were especially significant for the main export commodities of raw material value and goods with a low degree of processing. As shown by the calculations, for grain crops, financial losses from the deterioration of the terms of trade in 2023 amounted to 2891.1 million USD, for oilseeds and ferrous metals — 1026.6 and 386.0 million USD, respectively. An assessment of the scale of losses of the Ukrainian economy from the price factor confirms the unfoundedness of further increasing the physical volume of exports of raw materials and goods with a low level of processing. This requires a reorientation of the foreign trade strategy towards abandoning the increase in exports of raw materials, which leads to significant losses of trade income and poses a threat to the stability and economic development of the country.

Keywords: **terms of trade, export, import, trade balance, foreign trade.**

JEL Classification: C38, L74, O18, R11.

Як цитувати: Непран А.В. (2025). Статистичний аналіз впливу умов торгівлі на стан торговельного балансу України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (108), 107–121. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2025-108-10>

In cites: Nepran A. (2025). Statistical analysis of the impact of “terms of trade” on the trade balance of Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (108), 107–121. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2025-108-10> (in Ukrainian)
